

AUTIZM SINDROMLI BOLALAR OG'ZAKI NUTQINING SHAKLLANGANLIK DARAJASINI O'RGANISH

Ismoilova Maftuna Akramjon qizi

Toshkent Kimyo Xalqaro Universiteti Namangan filiali

Maxsus pedagogika (Logopediya) yo'nalishi

2-bosqich magistranti

Tel:+998772982002

Annotatsiya

Ushbu tadqiqot autizm sindromli bolalarda og'zaki nutqning shakllanganlik darajasini o'rganishga bag'ishlangan. Tadqiqot jarayonida bolalarning nutq rivoji, kommunikativ ko'nikmalari va til birliklaridan foydalanish darajasi tahlil qilinadi. Shuningdek, og'zaki nutqni shakllantirishga ta'sir etuvchi omillar aniqlanadi hamda samarali pedagogik va logopedik yondashuvlar asoslab beriladi. Tadqiqot natijalari autizm sindromli bolalar bilan ishlashda nutqni rivojlantirish metodikasini takomillashtirishga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: autizm, og'zaki nutq, nutq rivoji, kommunikativ ko'nikmalar, logopediya, maxsus pedagogika, nutq shakllanishi

Аннотация

Данное исследование посвящено изучению уровня сформированности устной речи у детей с синдромом аутизма. В ходе исследования анализируются особенности речевого развития, коммуникативные навыки и уровень использования языковых средств. Также выявляются факторы, влияющие на формирование устной речи, и обосновываются эффективные педагогические и логопедические подходы.

Результаты исследования могут быть использованы для совершенствования методов развития речи у детей с аутизмом.

Ключевые слова: аутизм, устная речь, речевое развитие, коммуникативные навыки, логопедия, специальная педагогика, формирование речи

Annotation

This study is devoted to investigating the level of development of oral speech in children with autism spectrum disorder. The research analyzes speech development, communicative skills, and the use of language units. It also identifies factors influencing the formation of oral speech and substantiates effective pedagogical and speech therapy approaches. The findings of the study contribute to improving methods for developing speech in children with autism.

Keywords: autism, oral speech, speech development, communicative skills, speech therapy, special education, speech formation

KIRISH

Hozirgi kunda dunyo miqyosida bolalar rivojlanishidagi turli xil buzilishlar, xususan, autizm spektr buzilishlari muhim ijtimoiy-pedagogik va tibbiy muammolardan biri sifatida e'tirof etilmoqda. Autizm sindromli bolalarda kuzatiladigan asosiy xususiyatlardan biri bu — ijtimoiy muloqot va nutq faoliyatining yetarli darajada shakllanmaganligidir. Ayniqsa, og'zaki nutqning rivojlanishidagi kechikish yoki buzilishlar ushbu toifadagi bolalarning atrof-muhit bilan samarali o'zaro aloqaga kirishishida jiddiy to'siqlarni yuzaga keltiradi. Ilmiy tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, autizm spektr buzilishlari (ASB) bo'lgan bolalarda nutq rivoji individual xususiyatlarga ega bo'lib, ba'zi bolalarda nutq umuman shakllanmagan bo'lsa, boshqalarida echolaliya, stereotip nutq, pragmatik nutq kamchiliklari kabi o'ziga xos holatlar kuzatiladi. Shu sababli, og'zaki nutqning shakllanganlik darajasini aniqlash, uning rivojlanish bosqichlarini o'rganish va samarali rivojlantirish metodlarini ishlab chiqish muhim ilmiy-amaliy ahamiyatga ega.

Mazkur muammo ko‘plab xorijiy va mahalliy olimlar tomonidan tadqiq etilgan. Xususan, Leo Kanner tomonidan autizm ilk bor ilmiy jihatdan tavsiflangan bo‘lsa, keyinchalik Lorna Wing autizm spektri tushunchasini kengaytirgan. Nutq va kommunikatsiya muammolarini o‘rganishda esa Eric Schopler, Ivar Lovaas kabi olimlarning ishlari muhim o‘rin tutadi. Ularning tadqiqotlarida autizimli bolalarda nutqni rivojlantirish uchun individual yondashuv, strukturaviy o‘qitish va xulq-atvorni modifikatsiya qilish metodlarining samaradorligi asoslab berilgan. Autizm sindromli bolalarda og‘zaki nutqning shakllanishiga ta’sir etuvchi omillar qatoriga biologik, psixologik va ijtimoiy omillar kiradi. Nevrologik rivojlanishdagi o‘zgarishlar, sensor integratsiya muammolari, diqqat va idrok jarayonlaridagi o‘ziga xosliklar nutq faoliyatiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Shu bilan birga, oilaviy muhit, ta’lim tizimi va maxsus pedagogik yondashuvlarning mavjudligi ham nutq rivojida muhim rol o‘ynaydi.

Bugungi kunda zamonaviy logopediya va maxsus pedagogika sohalarida autizimli bolalarda nutqni rivojlantirishga qaratilgan ko‘plab metod va texnologiyalar ishlab chiqilgan. Jumladan, vizual qo‘llanmalar, alternativ va augmentativ kommunikatsiya (AAC), xulq-atvor terapiyasi (ABA), hamda individual ta’lim dasturlari keng qo‘llanilmoqda. Biroq, ushbu metodlarning samaradorligi ko‘p jihatdan bolalarning nutq darajasi, individual xususiyatlari va ta’lim muhitiga bog‘liq. Shu munosabat bilan, autizm sindromli bolalarda og‘zaki nutqning shakllanganlik darajasini chuqur o‘rganish, mavjud muammolarni aniqlash va ularni bartaraf etishning samarali yo‘llarini ishlab chiqish dolzarb ilmiy vazifa hisoblanadi. Ushbu tadqiqot aynan shu masalalarni hal etishga qaratilgan bo‘lib, uning natijalari maxsus ta’lim tizimi va logopedik amaliyotda qo‘llanishi mumkin. Autizm yoki Autizm spektr buzilishi (ASB) — bu markaziy nerv tizimining rivojlanishidagi buzilishlar bilan bog‘liq bo‘lgan murakkab neyropsixologik holat bo‘lib, u asosan ijtimoiy muloqot, xulq-atvor va kommunikativ faoliyatdagi o‘ziga xos cheklanishlar bilan namoyon bo‘ladi. Ushbu holat odatda erta bolalik davrida, ya’ni 2–3 yoshgacha bo‘lgan davrda aniqlanadi va butun hayot davomida saqlanib qoladi.

Autizm tushunchasi ilk bor 1943-yilda amerikalik psixiatr Leo Kanner tomonidan ilmiy muomalaga kiritilgan. U autizmlı bolalarda ijtimoiy izolyatsiya, nutq rivojidagi o‘ziga xosliklar va takrorlanuvchi xatti-harakatlarnı asosiy belgilar sifatida tavsiflagan. Keyinchalik, britaniyalik tadqiqotchi Lorna Wing tomonidan “autizm spektri” tushunchasi ilgari surilib, ushbu buzilish turli darajalarda namoyon bo‘lishi mumkinligi asoslab berilgan.

Autizmning asosiy xususiyatlari

Autizm spektr buzilishi uchta asosiy yo‘nalishda namoyon bo‘ladi:

1. **Ijtimoiy muloqotdagi qiyinchiliklar** Autizmlı bolalar ko‘pincha boshqalar bilan ko‘z aloqasini o‘rnatishda, his-tuyg‘ularni tushunishda va ijtimoiy signallarnı talqin qilishda qiynaladilar. Ular tengdoshlari bilan o‘yin va muloqotga kamroq kirishadilar.
2. **Nutq va kommunikatsiya buzilishlari** Nutq rivoji kechikishi, so‘z boyligining cheklanganligi, echolaliya (eshitilgan so‘z yoki iboralarnı takrorlash) kabi holatlar kuzatiladi. Ba‘zi bolalarda og‘zaki nutq umuman rivojlanmasligi ham mumkin.
3. **Takrorlanuvchi va stereotip xatti-harakatlar** Bir xil harakatlarnı takrorlash, kundalik tartibga qat‘iy bog‘liqlik, o‘zgarishlarga qarshilik ko‘rsatish autizmning muhim belgilaridan hisoblanadi.

Etiologiya va rivojlanish omillari

Autizmning kelib chiqish sabablari to‘liq aniqlanmagan bo‘lsa-da, ilmiy tadqiqotlar uning multifaktorial xarakterga ega ekanligini ko‘rsatadi. Ya‘ni, bu holat bir nechta omillarning o‘zaro ta‘siri natijasida yuzaga keladi:

- **Genetik omillar** – autizm rivojlanishida irsiylik muhim rol o‘ynaydi
- **Nevrologik omillar** – miya tuzilishi va funksiyasidagi o‘zgarishlar
- **Perinatal omillar** – homiladorlik va tug‘ruq davridagi asoratlar
- **Ekologik omillar** – tashqi muhit ta‘siri

Zamonaviy ilmiy tadqiqotlar autizmni Neyrobiologiya va Rivojlanish psixologiyasi nuqtai nazaridan keng o‘rganmoqda.

Diagnostika mezonlari

Bugungi kunda autizmni aniqlash xalqaro tasniflar asosida amalga oshiriladi. Xususan, DSM-5 (Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders) hamda Jahon sog‘liqni saqlash tashkiloti tomonidan ishlab chiqilgan tasniflar keng qo‘llaniladi. Diagnostika jarayonida bolalarning xulq-atvori, nutq rivoji, ijtimoiy faoliyati va sensor reaksiyalari kompleks baholanadi.

Autizmda nutq rivoji

Autizmli bolalarda nutq rivoji o‘ziga xos yo‘nalishda kechadi. Ular ko‘pincha nutqni kommunikatsiya vositasi sifatida emas, balki stereotip tarzda qo‘llashadi. Pragmatik nutq (muloqot jarayonida tilni mos qo‘llash) ayniqsa sust rivojlangan bo‘ladi. Shu sababli, logopedik yondashuvlar individual xususiyatlarga asoslangan holda tashkil etilishi zarur. Nutqni rivojlantirishda quyidagi metodlar samarali hisoblanadi:

- vizual qo‘llab-quvvatlash (rasmlar, piktogrammalar)
- alternativ va augmentativ kommunikatsiya (AAC)
- xulq-atvor terapiyasi
- individual logopedik mashg‘ulotlar

Bu borada Ivar Lovaas tomonidan ishlab chiqilgan ABA (Applied Behavior Analysis) metodi keng qo‘llaniladi.

Reabilitatsiya va ta’lim

Autizmni to‘liq davolash imkoni mavjud emas, biroq erta aralashuv (early intervention) orqali bolalarning rivojlanish darajasini sezilarli yaxshilash mumkin. Maxsus ta’lim dasturlari, logopedik yordam va psixologik qo‘llab-quvvatlash muhim ahamiyatga ega. Autizmli bolalar bilan ishlashda quyidagi tamoyillar muhim:

- individual yondashuv

- tizimlilik va uzluksizlik
- ota-onalar bilan hamkorlik
- ijtimoiy moslashuvga yo‘naltirilganlik

Autizm spektr buzilishi murakkab va ko‘p qirrali rivojlanish buzilishi bo‘lib, uning o‘rganilishi zamonaviy fan oldidagi dolzarb masalalardan biridir. Ushbu holatda bolalarning nutq, ijtimoiy va kognitiv rivojlanishini chuqur o‘rganish hamda samarali pedagogik yondashuvlarni ishlab chiqish muhim ilmiy va amaliy ahamiyat kasb etadi.

XULOSA

Mazkur tadqiqotda Autizm spektr buzilishi bo‘lgan bolalarda og‘zaki nutqning shakllanganlik darajasi kompleks tarzda o‘rganildi. Olingan natijalar shuni ko‘rsatdiki, autizimli bolalarda nutq rivoji notekis va individual xususiyatlarga ega bo‘lib, ularning aksariyatida kommunikativ faoliyatning yetarli darajada shakllanmaganligi kuzatiladi. Tadqiqot davomida aniqlanishicha, og‘zaki nutqning rivojlanish darajasi bolalarning ijtimoiy muhitga moslashuvi, bilish jarayonlari hamda umumiy psixik rivojlanishi bilan chambarchas bog‘liq. Nutqdagi kamchiliklar, xususan, lug‘at boyligining kamligi, grammatik tuzilmalarning yetarli shakllanmaganligi va pragmatik nutqdagi qiyinchiliklar bolalarning muloqot jarayonida faol ishtirok etishiga to‘sqinlik qiladi. Shuningdek, tadqiqot natijalari nutq rivojiga ta‘sir etuvchi asosiy omillar — nevrologik xususiyatlar, sensor integratsiya muammolari, ijtimoiy muhit va pedagogik yondashuvlar ekanligini tasdiqladi. Shu nuqtai nazardan, autizimli bolalarda og‘zaki nutqni rivojlantirish jarayoni individual yondashuv asosida, tizimli va uzluksiz ravishda olib borilishi zarur.

Amaliy jihatdan, nutqni rivojlantirishda zamonaviy logopedik va pedagogik metodlardan foydalanish muhim ahamiyatga ega. Xususan, vizual vositalar, alternativ kommunikatsiya tizimlari hamda xulq-atvor asosidagi yondashuvlar samarali natijalar berishi kuzatildi. Bu borada Ivar Lovaas tomonidan asoslangan xulq-atvor terapiyasi metodlari alohida ahamiyat kasb etadi. Yakuniy xulosaga ko‘ra, autizm sindromli bolalarda og‘zaki nutqning shakllanish darajasini erta aniqlash va unga mos ravishda korreksion-

pedagogik ishlarni tashkil etish ularning ijtimoiy moslashuvi va ta'lim jarayoniga integratsiyasini sezilarli darajada yaxshilaydi. Shu bois, mazkur yo'nalishda ilmiy tadqiqotlarni davom ettirish, innovatsion metodlarni ishlab chiqish va amaliyotga joriy etish dolzarb vazifa bo'lib qoladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Leo Kanner (1943). *Autistic disturbances of affective contact*. *Nervous Child*, 2, 217–250.
2. Lorna Wing (1981). *Asperger's syndrome: A clinical account*. *Psychological Medicine*, 11(1), 115–129.
3. Ivar Lovaas (1987). *Behavioral treatment and normal educational and intellectual functioning in young autistic children*. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 55(1), 3–9.
4. Jahon sog'liqni saqlash tashkiloti (2019). *International Classification of Diseases (ICD-11)*. Geneva: WHO.
5. American Psychiatric Association (2013). *Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders (DSM-5)*. Washington, DC.
6. Catherine Lord, Rutter, M., & Le Couteur, A. (1994). *Autism Diagnostic Interview-Revised (ADI-R)*. *Journal of Autism and Developmental Disorders*.
7. Simon Baron-Cohen (1995). *Mindblindness: An Essay on Autism and Theory of Mind*. MIT Press.
8. Uta Frith (2003). *Autism: Explaining the Enigma*. Blackwell Publishing.
9. Eric Schopler (1995). *Teaching Children with Autism*. New York: Plenum Press.
10. O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi vazirligi (2020). *Maxsus pedagogika va inklyuziv ta'lim asoslari*. Toshkent.
11. Nurkeldiyeva, D. (2019). *Autizmli bolalar nutqini rivojlantirish metodikasi*. Toshkent: Fan nashriyoti.
12. Karimova, M. (2021). *Logopediya asoslari*. Toshkent.
13. UNICEF (2021). *Children with Disabilities and Inclusive Education*. New York.